

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
İQTİSADİYYAT İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

ABBASOV QURBAN ADİL OĞLU

**AZƏRBAYCANDA TİKİNTİ MƏHSULUNA QIYMƏT
ƏMƏLƏ GƏLMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ
İSTİQAMƏTLƏRİ**

İxtisas: 5312. 01 - «Sahə iqtisadiyyatı»

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim
edilmiş dissertasiya işinin

A V T O R E F E R A T I

BAKİ - 2014

Dissertasiya işi AMEA İqtisadiyyat İnstitutunda yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, professor
İmran Əzim oğlu Mehdiyev

Rəsmi opponentlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Müşfiq Cəmil oğlu Atakişiyev

iqtisad elmləri namizədi, dosent
Qəhrəman Saleh oğlu Bayramov

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat
və Sənaye Nazirliyinin İqtisadi
İslahatlar Elmi-Tədqiqat İnstitutu

Dissertasiya işinin müdafiəsi “21” noyabr 2014-cü il tarixində
saat “16⁰⁰” - da AMEA İqtisadiyyat İnstitutunda fəaliyyət göstərən
D.01.181 dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ. 1143, Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti 31,
AMEA İqtisadiyyat İnstitutu.

Dissertasiya işi ilə AMEA-nın Mərkəzi Kitabxanasında tanış
olmaq olar.

Avtoreferat “18” oktyabr 2014-cü ildə göndərilmişdir.

D.01.181 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

F.Q.Musayeva

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. Son illərdə iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunda, xüsusilə tikinti sahəsində mühüm irəliləyişlər əldə olunmuşdur. Ölkədə baş verən tikinti “bumu”, eyni zamanda həlli zəruri olan tikinti məhsuluna qiymət əmələ gəlməsi problemini də aktuallaşdırmışdır.

Qeyd edək ki, hazırda Azərbaycanda tikinti məhsuluna qiymət əmələ gəlməsi “bазis-əmsal” üsuluna əsaslanır. Bu o deməkdir ki, tikinti dəyərinin müəyyən edilməsi cari və proqnoz əmsalların təbiiqinə əsaslanır. Bu üsul 1991-ci ildə qəbul edilmiş əmsallara vurmaqla müqavilə qiyməti müəyyənləşdirilir. Bu zaman əsas xərclərin artım əmsalları və faiz göstəriciləri nəzərə alınmır. Bundan başqa müvafiq normativlərlə müəyyənləşdirilən üstəlik xərclər, plan yığımı hesabı da əlverişli deyil. Çünki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində üstəlik xərclər, bilavasitə müəssisənin idarə edilməsi üzrə xərclər də daxil olmaqla bu məhsulun istehsalı üçün şərti proporsional xərclər hesab olunur. Bazar iqtisadiyyatında plan yığımını gəlir adlandırmaq daha məqsədəuyğundur. Çünki, indi dəyişən texnika və texnologiyalar, inflyasiya gözləmələri, rəqabət və s. qiymətin əmələ gəlməsində yeni tələblər ortaya çıxarmışdır. Onda görə də “bазis-əmsal” üsulu ilə qiymət əmələ gəlməsi özündə bazar reallıqlarını tam əks etdirmir. Hazırda MDB ölkələrinin bir çoxunda da bu metoddan imtina edilmişdir.

Tikintidə qiymət müəyyənləşdirərkən tam məsrəflər üsulundan da istifadə olunur. Bu üsulun mahiyyəti bütün məsrəflərin toplanmasından ibarətdir. Üsulun iki böyük çatışmazlığı vardır. Birincisi, qiymət müəyyənləşdirilərkən bazarda məhsula tələb, ikincisi isə rəqabət elmi əsaslandırılmır.

Bu üsullar mövcud tələblərə tam cavab vermir. Ona görə də qabaqcıl xarici təcrübələrə və yerli şəraitə əsaslanaraq yeni üsulların hazırlanması zəruridir. Bu səbəbdən tikinti məhsuluna qiymət əmələ gəlməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin tədqiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Elm, texnika və texnologiyanın əhatə dairəsi genişləndikcə tikinti məhsuluna qiymət əmələ gəlməsinin metod və üsulları ilə bağlı araşdırma aparılır və təkmilləşdirilir. Azərbaycan alimlərindən İ.Ə.Mehdiyev,

V.M.Şirəliyev, Q.R.Qeybullayev, M.A.Məmmədov, T.H.Hüseynov və başqaları, xarici ölkə alimlərindən R.S.Pindayk, D.L.Rubinfeld, V.T.Aleksandrov, V.A.Qryunştam və başqaları tikintidə qiymət əmələ gəlməsinin müxtəlif aspektlərini özündə əks etdirən tədqiqatlar aparmışlar. Bu tədqiqatlarda tikinti məhsuluna qiymət əmələ gəlməsi hərtərəfli həllini tapmamışdır. Hesab edirik ki, tikintidə qiymət əmələ gəlməsində həll edilməsi vacib olan məsələlərin elmi araşdırılmasına ciddi ehtiyac vardır. Bu səbəbdən tikinti məhsuluna qiymət əmələ gəlməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri elmi tədqiqatın predmeti kimi seçilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi tikinti məhsuluna qiymət əmələ gəlməsinin elmi-nəzəri əsaslarını, normativ-hüquqi bazasını təhlil etmək, eyni zamanda xarici təcrübəni öyrənməklə onun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini işləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

Dissertasiya işinin məqsədinə müvafiq olaraq aşağıdakı vəzifə-lərin yerinə yetirilməsi qarşıya qoyulmuşdur:

- qiymət əmələ gəlməsinin elmi-nəzəri əsaslarını tədqiq etmək;
- iqtisadi fəaliyyət növü kimi tikinti sektorunun xüsusiyyətlərinin tikinti məhsuluna qiymət əmələ gəlməsinə təsirini araşdırmaq;
- tikintidə qiymət əmələ gəlməsinin normativ-hüquqi bazasını araşdırmaq;
- tikintidə makroiqtisadi göstəricilərini statistik təhlil etmək və qiymətləndirmək;
- tikintidə qiymət əmələ gəlməsinin metod və mexanizmlərini təhlil etmək;
- tikinti məhsuluna qiymət əmələ gəlməsinin beynəlxalq təcrübəsini öyrənmək;
- tikinti məhsulunun qiymətinə təsir edən amilləri araşdırmaq;
- tikinti məhsuluna qiymət əmələ gəlməsi üzrə yeni təkliflər hazırlamaq.

Tədqiqatın obyektini Azərbaycan Respublikasında tikinti sektorunda fəaliyyət göstərən subyektlər təşkil edir.

Tədqiqatın predmetini Azərbaycanda tikinti məhsuluna qiymət əmələ gəlməsi ilə bağlı iqtisadi münasibətləri təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını tikintinin inkişafı üzrə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin verdiyi Fərman və Sərəncamlar, Nazirlər Kabinetinin qəbul etdiyi qərar və sərəncamlar, Milli Məclisin qəbul etdiyi qanun və qərarlar, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının qəbul etdikləri qərar, sərəncam, əmr və digər normativ-hüquqi sənədlər, qiymət üzrə Azərbaycan və xarici ölkə alimlərinin elmi və elmi-metodiki əsərləri təşkil edir.

Tədqiqat prosesində kompleks sistemli təhlil, müqayisə, məntiqi ümumiləşdirmə, statistik və digər metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin hesabatları, normativ sənədlər, sifarişçi və podratçı təşkilatların materialları və s. təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- tikinti məhsuluna qiymət əmələ gəlməsində “ehtiyat” üsulu ilə iş vaxtına görə saatlıq əməkhaqqı hesablanmış və üstünlüyü göstərilmişdir;

- tikinti məhsuluna qiymətdə təbiiq olunan “bazis-əmsal” üsulundan imtina edilməsi və bazar metodu ilə əvəzlənməsi təklif edilmişdir;

- qiymətin modifikasiya sistemindən istifadə etməklə tikinti məhsuluna bazar tələblərinə müvafiq qiymətdəyima üsulu verilmişdir;

- tikinti obyektinin iqtisadi göstəricilərini təhlil etməyə imkan verən maliyyə levereci işlənmişdir;

- tikinti məhsulunun bərpa qiyməti “yığım” üsulu ilə hesablanmış, əvvəlki üsullardan fərqi göstərilmişdir;

- tikintidə investisiyaların vaxta görə idarə edilməsi üsulu işlənmişdir;

- **Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti** ondadır ki, onun nəticə və təklifləri, bilavasitə tikinti obyektlərinin layihələndirilməsində və inşasında istifadə oluna bilər.

İşin aprobasiyası. Dissertasiyanın əsas müddəaları, irəli sürülmüş elmi nəticələri Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti ASC-də təbiiq edilmişdir (11.04.2007 tarixli 56 №-li məktub).

Tədqiqat nəticəsində çap edilmiş məqalələr. Tədqiqat işinin əsas nəticələri üzrə 8 elmi məqalə və tezis dərc olunmuşdur.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya giriş, üç fəsil, doqquz bölmə, nəticə, ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarətdir. Dissertasiya 20 cədvəli və 38 düsturu əks etdirməklə 140 səhifədən ibarətdir.

Dissertasiya işinin mündəricat

Giriş

I Fəsil. Tikintidə qiymət əmələ gəlməsinin nəzəri metodoloji əsaslarının tədqiqi

1.1 Tikintidə qiymət əmələ gəlməsinin konsepsiyası və elmi-nəzəri məsələlərinin tədqiqi

1.2 Tikinti xüsusiyyətlərinin tikinti məhsuluna qiymət əmələ gəlməsinə təsirinin müəyyənləşdirilməsi

1.3 Tikintidə qiymət əmələ gəlməsinin normativ-hüquqi bazasının araşdırılması

II Fəsil. Azərbaycanda tikinti məhsuluna qiymət əmələ gəlməsinin müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi

2.1. Tikinti fəaliyyətinin makroiqtisadi göstəricilərinin təhlili və qiymətləndirilməsi.

2.2. Tikintidə qiymət əmələ gəlməsinin metod və mexanizmlərinin təhlili və qiymətləndirilməsi

2.3. Tikintidə qiymət əmələ gəlməsinin beynəlxalq təcrübəsinin öyrənilməsi

III Fəsil. Tikinti məhsuluna qiymət əmələ gəlməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.1. Tikintidə podrat müqavilə sisteminin və şərtlərinin təkmilləşdirilməsi

3.2. Tikintidə qiymətin dövlət tənzimlənməsinin gücləndirilməsi

3.3. Tikintidə qiymət əmələ gəlməsinin normativ-hüquqi bazasının yeniləşdirilməsi

Nəticə

İstifadə edilmiş ədəbiyyat əlavələr

MÜDAFİƏYƏ TƏQDİM EDİLƏN ƏSAS ELMI MÜDDƏALAR

1. İlk dəfə olaraq tikintidə əmək haqqı “ehtiyat” metodu ilə hesablanmış və üstünlükləri göstərilmişdir.

Hazırda, Azərbaycanda tikintidə birbaşa maya dəyəri məsrəflərinə aid edilən əmək haqqının işçilərə ödənilməsi müxtəlif tarif dərəcələri ilə ixtisaslaşan işçilər arasında onun differensiallaşdırılması ilə hesablanır. Bu müasir tələblərə uyğun deyil. İddiaçı dəyişən xərc olaraq tikintidə əmək haqqının alternativ “ehtiyat” üsulu ilə hesablanmasını məqsədəuyğun hesab edir və cari qiymətlər səviyyəsində əmək haqqına ayrılmış vəsaitin həcmnin aşağıdakı “ehtiyat” üsulu ilə hesablanmasını tövsiyə edir:

$$Z = T * Z_{ay (fakt)} / t \quad (1)$$

Burada,

Z- smetada əməkhaqqına ayrılmış vəsaitin həcmi, manat,

T- işlərin ümumi əməktutumu adam / saat,

$Z_{ay (fakt)}$ - statistik hesabatda proqnoz müddətə razılaşdırılan aylıq

əməkhaqqı, manat,

t- orta aylıq iş saati miqdarı, adam/saat.

Müəllif göstərir ki, vaxtla ölçülən bu üsulla tikintidə əmək məhsuldarlığını artırmaq, ümumi əməktutumunu aşağı salmaqla əmək haqqına və eyni zamanda məhsulun maya dəyərində nəzarət etmək daha əlverişlidir.

2. Texnika və texnologiyanın təkmilləşməsinə nəzərə alaraq materialların və maşın-mexanizmlərin normativlərinin təzələnməsinin zəruriliyi əsaslandırılmış və qiymətləndirmənin bunun əsasında aparılmasının iqtisadi səmərəliliyi göstərilmişdir.

Birbaşa maya dəyəri məsrəflərinə aid olan tikinti materiallarına, maşın və mexanizmlərə çəkilən xərclər tikinti məhsuluna qiymət əmələ gəlməsində əhəmiyyətli yer tutur. Hazırda, Azərbaycanda Tikinti Norma və Qaydalarının “Tikinti materialları, məmulatları, konstruksiyaları və avadanlıqları” adlı I hissəsi qüvvədədir. Bu qaydalar köhnəlmişdir və yeni tikinti materiallarının, texnika və texnologiyaların mövcudluğu şəraitində bundan istifadə olunması qiymət əmələ gəlmədə düzgün sayılmır. Çünki, tikinti

materiallarının qiymətlərinin tikinti məhsulunun ümumi qiymətində çəkisi yüksəkdir. Əgər material məsrəflərinin çəki parametrləri olan məsrəf normaları və qiymət göstəriciləri ilə nizamlanarsa, nəticədə rəqabət şəraitində tikinti-quraşdırma işlərinin maya dəyərinin aşağı düşməsinə mühüm zəmin yaranar. Hazırda qərb ölkələrində olduğu kimi qiymətlərin cari alış (FİFO metodu) qiyməti üzrə hesablanması tələb olunur. Bu zaman ABŞ-da olduğu kimi nəqliyyat xərcləri nəzərə alınmaqla materialların orta dəyərindən istifadə etmək vacibdir. Əgər, materialların son alış (LİFO metodu) qiymətlərindən istifadə olunarsa, onda bu qiymətlər müvafiq hesabatlarda səhvlərə yol açə bilər.

Maşın-mexanizm məsrəflərini müəyyənləşdirmək məqsədi ilə kalkulyasiyalar tərtib olunmalı və bu onların layihə parametrlərinə müvafiq düzgün seçilməlidir. Bu halda maşın-mexanizm xərclərinə nəzarət etmək üçün əlverişli şərait yaranar.

Müəllifin fikrincə, əgər, maşın-mexanizmlərdən istifadə lizing, icarə və s. üzrə olunarsa bu halda qiyməti daha asan müəyyən etmək olur. Çünki, bu halda maşın-mexanizmlərin sahibi ondan istifadə edəndə növbə və ya saat hesabı üzrə müəyyən qiymət və şərtlər təklif edir. Digər tərəfdən tikinti təşkilatının öz maşın-mexanizmləri olduqda bu xərcləri hesablamaq çətinləşir və onu tapmaq üçün istismar xərcləri ilə birlikdə birdəfəlik konkret maşın-mexanizm üzrə amortizasiya ayırmalarına da əsaslanmaq lazım gəlir.

3. Hazırda tətbiq olunan «bazis-əmsal» üsulundan imtina edilməsini və tikinti məhsuluna qiymətin bazar metodu ilə formalaşdırılmasının zəruriliyi və səmərəli olduğu əsaslandırılır.

Hazırda, tikinti məhsuluna müqavilə qiymətləri 1991-ci il normativlərindən istifadə olunmaqla “bazis-əmsal” üsulu üzrə formalaşdırılır. Tikintinin davam etmə müddəti çox olduğundan indi bu üsul əsl həqiqəti düzgün əks etdirə bilmir. Müəllif qeyd edir ki, bu üsulda smeta sənədlərinin tərtibi zamanı sahibkar riski, rəqabət, inflyasiya və s. nəzərə alınmır. Dissertasiyada “bazis-əmsal” üsulu ilə tikinti məhsuluna müqavilə qiymətinin formalaşmasının maya dəyərinin üzərinə müxtəlif proporsional normativlərlə yanaşı, xərclər və plan yığımının da əlavə edilməsinin bazar reallıqları ilə uzlaşmadığı qeyd olunur. Belə ki, məhsulun maya dəyərinə üstəlik xərclərin əlavə edilməsinin istənilən metodu müəssisənin idarə edilməsi üzrə xərclərə aid edildiyindən şərti-proporsional xərclər

hesab olunur. Bu məqsədlə sahibkar qiymət strategiyasına müvafiq üstəlik xərclər və mənfəət üzrə risk dərəcəsini hesablamlıdır.

Obyektin “smeta qiyməti” bazar iqtisadiyyatı şəraitində investor və podratçının qarşılıqlı əlaqələrini daha obyektiv əks etdirən müqavilə qiymətinin təyin edilməsi üçün ancaq bazis hesab olunur. Smeta qiyməti tikintidə mülki, administrativ, vergi və digər hüquqi münasibətlər prosesində yaranan iqtisadi mübahisələrin həll edilməsi üçün hüquqi əsas deyildir. Bu zaman “smeta qiyməti” anlayışı tikintidə faktiki məsrəflər hesabından tamamilə çıxarılır. Obyektə tərtib edilən smeta investor və podratçının mənafeələrinə uyğun gəlməyə də bilər. Bu səbəbdən tikinti məhsuluna qiymət əmələ gəlməsində tender şərtlərinə uyğun investor və podratçının ayrı-ayrılıqda smeta tutması zərurəti yaranır. Nəticədə hər iki tərəfi qane edə bilən smeta qiyməti əmələ gəlir.

4. Tikinti obyektinin səmərəlilik göstəricisinin müəyyən edilməsində “iqtisadi renta” konsepsiyasından istifadə təklif edilir, investisiyaların səmərəliliyinin təhlili üsulunun tətbiqi əsaslandırılır.

Hazırda tikinti obyektinin səmərəlilik göstəricisinin müəyyənləşdirilməsi formal xarakter daşıyır. Obyektin səmərəlilik göstəricisinin müəyyənləşdirilməsi üsulları bazar tələblərinə tam cavab vermədiyindən, indi “iqtisadi renta” konsepsiyasından istifadə edilməsi aktuallaşıb. Bu zaman investisiyaların səmərəliliyinin təhlili metodundan istifadə olunması daha məqsədyönlü olduğu göstərilir.

Bəzi iqtisadi ədəbiyyatlarda xalis cari gəliri (XCG) mənfə kəmiyyət və ya sifira bərabər olan layihələrin investora obyektə qoyulmuş kapitalla əlavə gəlir gətirməyəcəyi göstərilir. Müsbət kəmiyyətli XCG-in isə investora ilkin avans edilmiş kapitalını artırmağa imkan verdiyi qeyd olunur. Əgər gəlir indeksi (Gİ) $G\bar{I} \leq 1$ olarsa, layihə qəbul edilmirdi.

Daxili mənfəət norması (DMN) metodu konkret investisiya layihəsinin marjinal səmərəliliyi diskont dərəcədə gəlirliyinin səviyyəsini xarakterizə edir ki, buna əsasən də investisiya qoyuluşundan pul axınının gələcək dəyəri, avans edilmiş vəsaitin indiki dəyərinə gətirilirdi. DMN-in diskont dərəcəsi həcmində qəbul edilirdi və nəticədə xalis cari dəyər (XCD=0) sıfır olurdu. Göründüyü kimi bu metodda sahibkar riski, obyektin bərpa dəyəri və s. nəzərə alınmır.

Səmərəlilik göstəricisi isə sabit qalır. İqtisadi renta isə istehsal amilinə xərclərin ödənilməsi ilə bu amilin istifadəsindəki minimal xərclər arasındakı məbləğ fərqlərini ifadə edir. Burada istifadə edilə bilən diskont faiz dərəcələri buraxılmış imkanların məsrəflərdə nəzərə alınması rolunu yerinə yetirir. Bunları alternativ dəyər də adlandırırlar. Eyni zamanda kapitalın alternativ dəyəri alternativ yatırımların gəlirliliyini də əks etdirir. Kapitallaşdırma və yaxud diskontlar üzrə investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsini, bilavasitə bu əsasda inkişaf etdirmək vacibdir.

Müəllif göstərir ki, obyektə qoyulacaq investisiyaların gələcək dəyəri, yəni obyektin bərpa dəyəri və obyektin istismarından əldə olunacaq gəliri xalis cari dəyərə gətirildikdən sonra onların fərqi formalaşan xalis cari dəyər həddi (XCDH), yəni $XCDH \geq 0$ olarsa, belə obyektin tikilməsinə rəvac vermək mümkündür. Bütün bunların isə layihə qabağı mərhələdə, yəni obyektə investisiya qoyuluşlarının əsaslandırılmasında əsas rol oynayır.

Dissertasiyada hər bir bina və qurğunun özünəməxsus istismar keyfiyyətinin olduğu göstərilir. Qeyd edilir ki, tikinti məhsulu aşağıdakı texniki-iqtisadi tələblərə cavab verməlidir:

- ölçüləri, planlaşdırılması, mühəndis avadanlıqların quraşdırılmasının funksional təyinatı uyğunluğu;
- tələb edilən möhkəmliyi, etibarlılığı;
- estetik tələblərə cavab verən memarlıq keyfiyyətləri;

binanın bütövlükdə və ya onun ayrı-ayrılıqda konstruksiyalarının $1m^2$ və ya $1m^3$ -nin əməktutumu, maşın-mexanizmə üzrə vaxt tutumunun dəyəri;

- yaradılmaqda və istismarda səmərəliliyi.

Müəllif qeyd edir ki, keyfiyyətli tikinti həmişə çəkilən xərclərin ödənilməsinə və istismarda yararlılığına mühüm zəmin yaradır.

5. Tikintidə yeni texnika, texnologiya və tikinti materiallarından istifadənin normativ qaydalarının təkmilləşdirilməsi yolları göstərilir.

Hazırda “Azərbaycan Respublikasında qüvvədə olan tikinti normativ sənədlərinin siyahı”sında olan normativ-hüquqi sənədlər, o cümlədən smetalar, bütün tikinti sahəsində tətbiq edilməkdədir. Bunun dəyişdirilməsi üçün müəllif aşağıdakıları zəruri hesab edir:

- Tikinti Norma və Qaydalarının əvəzinə yeni standartlar tətbiq etmək vacibdir;

- birtipli layihələr üzrə preyskurantların tətbiqi zəruridir;

- amortizasiya ayırmalarında sürətləndirilmiş metoddan istifadə edilməsi məqsədə müvafiqdir;

Tikintidə normativ-hüquqi bazaya aid olunan dövlət tərəfindən qiymət tənzimlənməsində vergi yığımlarından, sosial-sığorta ayırma-larından və s. istifadə edilir. Müəllif dissertasiyada aşağıdakıları təklif edir:

- investisiya-tikinti layihələrinin iqtisadi əsaslandırılması zamanı texniki, kommersiya, institusional, sosial, ekoloji, maliyyə və iqtisadi ekspertizaları aparılmalıdır;

- işçilərin əmək haqqından sosial-sığorta ayırmaları və gəlir vergisinin tətbiqində “Avrokontinental” modeldən istifadə olunması məqsədəmüvafiqdir;

- respublikamızda əmlaklardan 1 faiz vergi tutulur. Əmlak gəlir götürmək məqsədi ilə istifadə olunmursa, bu vergi tətbiq olunmamalıdır.

Qiymətə təsir göstərən amillərin nəzərə alınması son nəticədə özünü mənfəətdə əks etdirir. Ona görə də məhsula qiymət əmələ gəlməsində hər bir amilin nəzərə alınması indi çox vacibdir.

6. Qiymətin strukturunda və qiymət əmələ gəlməsi mexanizmlərində olan çatışmazlıqların aradan qaldırması məqsədilə tikinti müəssisələrinin makro və mikro səviyyədə iqtisadi göstəricilərinin rentabellik səviyyəsi müəyyən edilmişdir.

Dissertasiyada qeyd olunur ki, tikinti işlərinin həcmi 2003-cü ildə 324,5 mln., 2012-ci ildə isə 7716,02 mln. manat olmuşdur. Tikintiyə çəkilən xərclərin quruluşu göstərir ki, 2003-cü ildə bina və qurğuların tikintisi üçün material xərcləri tikintinin maya dəyərinin 62,9 %-ni təşkil etmişdisə, 2012-ci ildə bu rəqəm 61,2% olmuşdur. Əmək haqqı xərcləri isə 2003-cü ildə tikinti-quraşdırma işlərinin 9,8%, 2012-ci ildə 7,5%-ə qədər azalmışdır. Material xərcləri yüksək olması rentabelliyin aşağı düşməsinə gətirib çıxarmışdır. Belə ki, rentabellik göstəricisi 2003-cü ildə 2,53%, 2012-ci ildə isə 0,64% olmuşdur.

Müəllif bu məqsədlə tikinti-quraşdırma işlərində materialların qiymətinin aşağı salınması üçün konstruktiv hissələrin unifikasiyalı sənaye istehsalının artırılmasına və tikintidə faydalılıq, məhsuldarlıq,

mənfəət, proporsionallıq (balanslaşdırma), optimal iqtisadi ölçü və bölgü, tələb-təklif və rəqabət prinsiplərinə diqqət yetirir

Bundan başqa tikinti müəssisələrində “mənfəət axması”na yol verilməməli, onun müəyyən hissəsi podratçıya rəqabətcabiliyyətinin artırılmasına və inkişaf strategiyasına uyğun olmalı, mənfəət heyətin əmək fəallığının stimullaşdırılması və sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına xidmət etməli və öz mənfəəti hesabına ehtiyat fondları yaratmaq imkanı olmalıdır.

Dissertasiyada 2009-cu ilin yanvar ayında sifarişçisi “Azəryol-servis ASC” və podratçısı “Akkord İnşaat Sənaye ASC”-nin birlikdə tikdikləri “Bakı-Quba-Rusiya Federasiyasının dövlət sərhədi avto-mobil yolunun yenidən qurulması, 11 və 16-cı km-lərdə yol qovşaqları” obyektlərinə qiymət əmələ gəlməsinə diqqət yetirməklə “bazis-əmsal” üsulunda olan çatışmazlıqları müəyyənləşdirib.

Cədvəl 1

“Bakı-Quba-Rusiya Federasiyasının dövlət sərhədi avtomobil yolunun yenidən qurulması, 11 və 16-cı km-lərdə yol qovşaqları” obyektlərinə qiymət əmələ gəlməsi

Sıra	Xərclərin adları	1991-ci il bazis-smeta dəyəri (min manat)	TQI-də xüsusi çəkisi, %	Xərc üzrə artım əmsalları	TQI-nin artım əmsalları	Xərc üzrə müqavilə qiyməti (min manat)
1	2	3	4	5	6	7
1	Materiallar	1206,8	56,5	27,4	15,5	33006,6
2	Əməkhaqqı	97,4	4,5	23,8	1,18	2313,8
3	Məşin mexanizm istismarı xərcləri	416,2	19,5	21,5	4,2	8957,3
4	Üstəlik xərclər	258,1	12,1	14,97	1,8	3863,3
5	Plan yığıcı	158,3	7,4	19,8	1,5	3137,1
	Cəmi	2136,8	100	24	24	51278,2
6	Müvəqqəti binalar	152,4		26,4		4029,5
7	Digər xərclər	117		24		2807,2
	Cəmi dəyəri	2406,2		24,2		58114,8
	18 % “ƏDV ilə cəmi					68575,5

Mənbə : Akkord İnşaat Sənaye ASC

Müəllif göstərir ki, “bazis-əmsal” üsulu ilə tikinti məhsulluna qiymət əmələ gəlməsi zamanı tətbiq olunan müxtəlif düzəliş əmsalları və faiz göstəriciləri çətin həll olunur, eyni zamanda üstəlik

xərclər, plan yığımının hesabatı da əlverişli olmur. Nəticədə “baziş-əmsal” üsulu bazar iqtisadiyyatı tələblərinə cavab vermir.

Bazarda məhsula qiymət əmələ gəlməsi bir neçə mərhələdən ibarət mürəkkəb bir prosesdir. Bu mərhələlərə qiymət siyasətinin (məqsədlərinin) qoyuluşu, qiymət əmələ gətirən amillərin təhlili, müvafiq informasiyalar toplanılmaqla strateji təhlil üzrə qiymət strategiyasının hazırlanması və qiymətdəyişmə metodunun seçilməsi aiddir. Qiymətlərin tədiyyə qabiliyyətli tələblə müəyyən olunan yuxarı həddi ilə xərclərlə müəyyən olunan aşağı həddi arasındakı intervalda müəssisə istehsal etdiyi məhsula qiymət müəyyən edir. Bu zaman tələbin qiymət səviyyəsinə həssaslıq dərəcəsi - elastiklik əmsalının müəyyən olunması vacibdir. Məhsula tələb həm elastik, həm də qeyri-elastik ola bilər. Əgər, elastiklik əmsalı vahiddən kiçikdirsə tələb qeyri-elastik, vahiddən böyükdürsə tələb elastik hesab olur. Bu zaman qiyməti artırıb azaltmaqla tələbi müəyyən-ləşdirmək mümkündür. Bu zaman məhsula qiymət formalaşmasında rentabellik göstəricisinin dinamikası nəzərə alınmalıdır.

7. Tikinti məhsuluna qiymət əmələ gəlməsində investisiya layihələrinin YUNİDO qiymətləndirmə metodologiyasından, müqavilələrin bağlanması “layihə-tender-tikinti” modelindən istifadənin Azərbaycanın tikinti sektoru üçün əhəmiyyəti əsaslandırılmışdır.

Tikinti sahəsində qiymət əmələ gəlməsi üzrə qabaqcıl beynəlxalq təcrübələrdən istifadə olunması öz aktuallığı ilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Tikinti təşkilatlarının Avropa səviyyəsinə qaldırmaq, müvafiq tələblərə uyğunlaşmaq üçün aşağıdakılar təklif edilir:

- xarici təcrübələrə əsasən müqavilələri “layihə-tender-tikinti” modeli üzrə bağlamaq zəruridir;

- obyektin istismar dəyəri və səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsində 6 meyar, o cümlədən “təklif qiyməti”, obyektin keyfiyyət xarakteristikası, tikinti müddəti, istismar və texniki xidmət xərcləri, materiallar, avadanlıqlar və s.-nin göndəriş müddəti üzrə qiymətləndirilməsi vacibdir;

- xarici təcrübələrə əsasən məhsula qiymətinin sabit və açıq qiymət üzrə formalaşdırılması məqsədəuyğundur;

Dissertasiyada qeyd edilir ki, indi investisiyaların qiymətləndirilməsinin dəqiq alqoritmi yoxdur. Ancaq YUNESKO-nun

tövsiyəsi ilə bütün ölkələr üçün YUNİDO kimi investisiya layihələrinin qiymətləndirmə metodologiyasından istifadə olunur. Layihələrin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün isə bir sıra göstəricilərdən istifadə edirlər; NPV (xalis cari dəyər), PP (özünü ödəmə vaxtı), IRR (gəlir norması), cari dəyərə düzəliş edilməsi və s. Əgər, $NPV \geq 0$ olarsa, onda layihə səmərəli, $NPV \leq 0$ olarsa isə layihə səmərəsizdir. Daxili gəlir norması $IRR \geq q$ olarsa, onda layihə səmərəli, $IRR < q$ olarsa isə layihə səmərəsizdir. $PP \leq PP_{\text{tapşırılmış}}$ olarsa, onda layihə səmərəli, $PP > PP_{\text{tapşırılmış}}$ olarsa isə layihə səmərəsizdir. Bu göstəricilərə əsasən investisiya qoyuluşlarının müəyyən parametrlərini əsaslandırmaq mümkündür. Müəllif qeyd edir ki, indi investisiya qoyuluşlarının səmərəli həlli üsullarının da dünya təcrübəsində qəbul olunmuş iqtisadi əsaslandırma və ölçmə metodları ilə düz mütənasib olması vacibdir.

Müəllif obyektdə investisiya qoyuluşlarında aşağıda göstərilən məsələlərin diqqətə alınmasını əsaslandırır:

- risksiz faiz dərəcələri üzrə vaxt məlum olarsa, xalis cari dəyəri daha asanlıqla müəyyənləşdirmək olar. Ancaq, tikinti risk tələb etdiyindən bu dərəcəni bazar şəraitinə uyğunlaşdırmaq lazımdır;

- tikinti obyektinə yönəldilən investisiyalar qiymətli kağızlardan fərqli olaraq qeyri-likvid kimi də xarakterizə oluna bilərlər. Bu metod, bilavasitə gəlirlərin xalis cari dəyərə gətirilməsində özünü büruzə verir;

- bu metodla investisiya qoyuluşlarının miqdarı obyektin bərpa dəyərinə gətirilmir. Bu səbəbdən iqtisadi rentə konsepsiyası üzrə qiymətdə olan aktivlərin nəzərə alınması vacibdir.

Dissertasiyada bütün nəzəri fikirlər və məqbul xarici təcrübələr əsasında tikinti məhsuluna qiymət əmələ gəlməsi üzrə aşağıdakılar təklif edilir:

- üstəlik xərcləri (daimi xərclər istisna olmaqla) və mənfəəti artırıb və yaxud azaldılmaq yolu ilə tələb və təklif arasında tarazlığı təmin etmək olar.

- dəyişən və ya cari qiymət strategiyasına müvafiq məhsula qiymətqoymada yeganə bir qiymət deyil, bazar şəraiti və ya risk dərəcəsiindən asılı olaraq qiymətin modifikasiyası sistemini tətbiq etmək zəruridir.

Bu məqsədlə dissertasiyada adı yuxarıda qeyd edilən obyektə qiymət əmələ gəlməsi zamanı əvvəlcə, obyektin smetası üzrə dəyişən xərclər hesablanılır:

1) Smetada material xərcləri 33006,6 min manat təşkil edir. Nəqliyyat xərcləri material xərcləri ilə birlikdə nəzərə alınır. Bu dəyərə titullu müvəqqəti tikililərdəki materialın dəyəri də əlavə edilməklə, onda ümumi dəyər aşağıdakı kimi ifadə olunur:

$$33006,6 + 3183,3 * 0,67 = 35139,4 \text{ min manat}$$

2) Əmək haqqını iş vaxtına görə tapdıqda isə “ehtiyat” metodundan istifadə edilir. Burada, $T=1496821$ adam/saat, Z_{ay} (fakt)=385 manat, $t=161$ adam/saat olduğundan, $Z=3579,4$ min manata bərabər olur.

Titullu bina və qurğulardakı əmək haqqını da bu məbləğə əlavə etsək, onda ümumi əmək haqqı:

$$Z = 3579,3 + 3183,3 * 0,12 = 4247,8 \text{ min manat təşkil edir.}$$

Cədvəl 2

“Bakı-Quba-Rusiya Federasiyasının dövlət sərhəddi avtomobil yolunun yenidən qurulması, 11 və 16-cı kmlərdə yolqovşaqları”
obyektlərinə yeni qiymət əmələ gəlməsi

Xərclərin adları	İlkin smeta dəyəri (min manat)	Xərclərin TQİ-də xüsusi çəkisi	TQİ-nin artım əmsalları üzrə müqavilə qiymətləri (min manat)
Dəyişən xərclər			
Materiallar	35,1	-	35139,4
Əmək haqqı	4247,8	-	4247,8
Maşın-mexanizm istismarı xərcləri	9339,3	-	9339,3
Cəmi ƏDV-siz	48726,6	1	48726,6
Risk göstəricisi (19,3 %)	9388,2	-	9388,2
Üstəlik xərclər	-	-	6670,5
Mənfəət	-	-	2717,8
Cəmi dəyəri (“ƏDV”-siz)	58114,8	-	58114,8
Cəmi 18% (“ƏDV” ilə)	68575,5	-	68575,5

Mənbə: Cədvəl 1 əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

3) Maşın-mexanizm xərcləri 8957,3 min manatdır. Bu məbləğə titullu müvəqqəti bina və qurğulardakı maşın-mexanizm

xərclərini də əlavə etsək, onda ümumi maşın-mexanizmlərin istismar xərcləri 9339,3 min manata bərabərdir.

Beləliklə, obyektin müqavilə qiyməti ƏDV-siz 58114,8 min manat, dəyişən birbaşa xərclərin 48726,6 min manat olduğunu nəzərə alsaq üstəlik xərcləri (daimi və s.) və mənfəəti cədvəl 2-dəki kimi müəyyən edilir.

Obyekt ictimai xarakterli olduğundan sifarişçi bu obyektdə gəlir götürmək mövqeyindən yanaşmır, bu qiymətqoyma yalnız podratçı təşkilata aid edilir.

8. “İqtisadi renta” konsepsiyasına əsaslanaraq tikintinin maliyyələşdirməsi mexanizmində “yığım” üsulundan istifadə edilməsinin səmərəliliyi müəyyən edilmişdir.

“Yığım” üsulunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, obyektin qiyməti gələcək dəyərə gətirilir. Bu halda investor “yığım” üsulu ilə tikinti məhsuluna investisiya qoyuluşlarının miqdarını elə əsaslandırmalıdır ki, obyektin istismarı dövründə səmərə əldə etsin. Dissertasiyada Bakı şəhərində AL-BİL LTD.ŞTİ şirkətinin təmsalında layihə tapşırıqları üzrə boya sexinin tikintisində qiymət əmələ gəlməsi təhlil aparılır. AL-BİL LTD ŞTİ şirkəti buraxılış gücü ayda 10000 L və dəyəri 425 min manat olan bilfa, omeqa və s. boya məhsulları istehsal edəcək sex tikmək istəyir. Sexin tikilmə müddəti 12 ay çəkəcəkdir. Sexin istismar müddəti isə 10 il müəyyənləşdirilib. Bu boyaların bazarda 1 litrinin topdansaş qiyməti 3 manat proqnozlaşdırılıb. Müəllif “investisiyaların səmərəliliyinin təhlili” metodu ilə gəlirin XCD-ni aşağıdakı kimi qiymətləndirir:

$$XCD = \frac{216000}{(1+0,2)^1} + \frac{216000}{(1+0,2)^2} + \dots + \frac{216000}{(1+0,2)^{10}} + \frac{500000}{(1+0,2)^{10}} = 1017302$$

(manat)

Investorun hesabındakı sabit gəlirlər və ödəmələr üzrə formalaşan qiymətin XCDH-ni isə aşağıdakı kimi müəyyən edir:

$$XCDH = 1017,3 \text{ min manat} - 500 \text{ min manat} = 517,3 \text{ min manat}$$

Bu zaman, $XCDH \geq 0$ olduğundan, bu sexin tikintisi maliyyələşdirilə bilər.

Bu məbləğ tikintinin normativ müddətinə mütənasib olaraq hissə-hissə illik iki faiz olmaqla kreditə verildikdə, ilin sonunda “yığım” üsulu, yəni;

$$\dot{I}_n = S_{\text{gq}} = \sum_{T_r}^T S'_a = S'_a (1 + r/100)^{T-T_r} \quad (2)$$

üzrə hesabladığda 580,2 min manata bərabər olur. İl ərzində bu məbləğ 54,9 min manat, 10 il müddətində isə 549 min manat geri qayıdır. Nəticə etibarlı ilə 1017,3 min manat > 549 min manat olduğundan, müəllif dissertasiyada bu obyektə investisiya yatırmağı məqsəduyğun hesab etmişdir.

Dissertasiyada maliyyə leverecindən istifadə etməklə obyektin tikintisi ilə əlaqədar qiymətləndirmələr aparılır (bax: cədvəl 3). Maliyyə levereci müəssisənin daxili təsərrüfat fəaliyyətini əks etdirməklə, sahibkarın əldə etdiyi gəliri qiymətləndirməyə imkan verir. Maliyyə leverecinin hesabatı auditorların nəzarəti ilə həyata keçirilərsə, daha səmərəli olur. Çünki, maliyyə levereci investisiya qoyuluşlarında və əməliyyat xərclərində nizam-intizama əməl edilməsinə imkan yaradaraq mənfəətin əldə edilməsində başlıca maliyyə sənədi rolunu oynayır.

Cədvəl 3

AL-BİL LTD. ŞTİ şirkətinin tikəcəyi boya sexinin maliyyə leverecinin hesabatı

	Maliyyə elementlərinin əmsalları	Göstəricilər
Balansın təhlili əsasında hesablanan əmsallar		
1.	Dəyər əmsalı	425000/500000
2	Xüsusi kapital əmsalı (0,2)	100000/500000
3.	Borc əmsalı (0,8)	400000/500000
Pul vəsaitlərinin hərəkəti üzrə əmsallar		
1.	Sahədən sona qədər istifadə edilməməsi əmsalı (0,4)	40/10000
2.	Əməliyyat xərcləri əmsalı (0,47)	54000/115200
3.	Borcun bağlanması əmsalı (1,417)	61200/43200
4.	Özünü ödəmə əmsalı (0,81)	(54000+43200)/120000
Balans və pul vəsaitinin hərəkəti hesabatı əmsalları		
1.	Renta ödəmələrinin multiplikatoru (4,17)	500000/120000
2.	Daimi borc (0,108)	43200/400000
3.	Rentabelliyn ümumi əmsalı (0,122)	61200/500000
4.	Divident əmsalı (0,18)	18000/100000

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

9. “Texniki hazırlıq dərəcəsi”nə görə podratçı təşkilatın mənfəətinin əmək tutumuna görə hesablanmasının iqtisadi əhəmiyyəti açılmışdır.

AL-BİL LTD.ŞTİ şirkətinin layihə tapşırıqları üzrə boya sexi obyektinin qiyməti 425000 manat, əməktutumu 20000 adam/saat, tikinti müddətinin isə 12 ay olduğundan, texniki hazırlıq dərəcəsinə ilk ayda $100/10=10$ faizdən az olmamaqla formalaşdırmaq lazımdır. Bu obyektin tikintisi üzrə ilk ayda əməktutumu 2000 adam/saat olur. İlk ayda yerinə yetirilməli işləri isə aşağıdakı kimi hesablamaq olar:

$$Q_{ay}=Q(T_{as}-T_{ao})/100\% \quad (3)$$

Burada, Q_{ay} – istənilən aydakı tikintinin qiyməti, Q - tikintinin müqavilə qiyməti (425 min manat), T_{as} - ayın sonuna texniki hazırlıq (10 faiz), T_{ao} - ayın əvvəlinə texniki hazırlıq, 0 faizdir.

Hesablamalar nəticəsində tikintinin qiyməti 42500 manat qiymət-ləndirilmişdir. T_{as} və T_{ao} -nin miqdarı proqnozlaşdırılan ilin başlanğıcı və sonuna uyğun olaraq qəbul edilə bilər. Layihə üzrə, ikinci ayın sonuna texniki hazırlıq dərəcəsi 28,5% olduğundan, onda ikinci ayda işlərin həcmi 78625 manata bərabər olacaq.

11. Qiymətlərin dövlət tənzimlənməsinin metod və vasitələrinə müvafiq olaraq qayda və qanunların təkmilləşdirilməsi və beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması təklif edilir.

- dövlət tikintidə qiymət əmələ gəlməsinə yeni qiymət tarifləri, o cümlədən preyskuranlar tətbiq edə bilər;
- məhsul bazarının tələb və təklif balanslarına təsir etməklə dövlət qiymətləri tənzimləyə bilər(aşağı və yuxarı hədlərlə);
- rəqabətin inkişaf etdirilməsi üçün zəruri şərtlər təmin edilə bilər;
- dövlət ipoteka kreditləri, zəmanət qiymətləri və s.-dən istifadə edə bilər.

Xarici iqtisadi əlaqələrdə qiyməti tənzimləməyə aşağıdakı əməliyyatlar aid edilir;

- elmi axtarışlar, innovasiyalar, intellektual mülkiyyət, layihələr və s.-nin ixracı;
- ixrac üçün vacib infrastrukturun yaradılması;
- ixracatçıların vacib informasiyalarla təmin edilməsi;
- ixracatçıların birbaşa və dolaylı subsidiyalaşdırılması;
- ixracatın birbaşa kreditləşdirilməsi, xaricdən kreditlərin alınması üçün dövlət təminatının verilməsi;
- ixracat pasportunun verilməsi;

- xarici iqtisadi əlaqələrdə qiymət dəyişməsinə meydana çıxan itkilərdən özünü sığortalamaq imkanını sövdələşmə iştirakçıları həccirləmə zamanı əldə edə bilərlər. Bunun üçün tikintidə müqavilənin qiyməti bir və yaxud bir neçə valyuta üzrə (həccirləmə) də müəyyənləşdirilə bilər və s.

Tikinti məhsuluna qiymət əmələ gəlməsinin normativ-hüquqi bazası yeniləşdirilərkən beynəlxalq tələblər və qanunvericiliyin aşağıdakı müvafiq prinsiplərini də rəhbər tutmaq vacibdir.

- müqavilə müddəti ərzində əlavələrin və dəyişikliklərin aparılması mümkünlüyü;

- müqavilə şərtlərini tərəflər vaxtında və keyfiyyətli yerinə yetirmədikdə maddi və digər məsuliyyətin müəyyən edilməsi;

- fors-major, sığorta, audit, sertifikat, qiymət tənzimlənməsinə uyğunluq, icra zamanəti, ödəniş qaydaları;

- xarici və daxili səbəblərin dəyişilməsi mümkünlüyünü nəzərə alan müqavilənin məzmununun tamlığı;

- müxtəlif tikinti risklərinin sığortalınması üzrə öhdəliklərinin bölüşdürülməsi;

- mübahisəli məsələlərin həll edilməsi mümkün olmayanda razılaşmış formada iqtisad məhkəməsinin seçilməsi və s.

Dissertasiyada obyektin istənilən kontekst və miqyasda genişləndirildiyi vaxt onun istismar dəyəri və səmərəliliyinin öyrənilməsində xarici təcrübələrə müvafiq aşağıdakı yeni təklifləri də irəli sürülür;

- bu məqsədlə tenderdə əsas 6 meyar, o cümlədən təklif qiyməti, obyektin keyfiyyət xarakteristikası, tikinti müddəti, istismar xərcləri, texniki xidmət xərcləri və materialların, avadanlıqların və s.-nin göndəriş müddəti üzrə qiymətləndirilməsi lazımdır;

Obyektin layihələndirilməsi, tikintisi və istismarı dövründə aşkara çıxarılmış nasazlıqlar, zay material və s.-dən yaranan itkilərin aradan qaldırılmasına çəkilən xərclər özünü gəlirdə əks etdirir. Bu məqsədlə aşağıdakı məsələlərə diqqət yetirilməlidir:

- tikintidə keyfiyyətin idarə edilməsində “tələb olunan keyfiyyət səviyyəsinin qoyulması”, “tapşırılmış keyfiyyət səviyyəsinin formalaşdırılması” və “əldə olunmuş keyfiyyət səviyyəsinin saxlanılması” mərhələləri tətbiq olunmalı;

- “Tikinti təşkilatlarında keyfiyyətin təmin edilməsi sistemləri” adlı standart sənəd hazırlanmalı;

Beləliklə, yuxarıda qeyd olunanlar tenderdə rəqabətin əsasını təşkil etməklə, tikinti layihələrində investisiyaların səmərəliliyinin artırılmasına, görülmə işlərin və xidmətlərin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına imkan verəcəkdir;

Tədqiqat işinin əsas məzmunu aşağıdakı elmi əsərlərdə öz əksini tapmışdır:

1. Abbasov Q.A. Tikinti məhsuluna qiymət formalaşdırılmasında xarici və daxili iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi məsələləri// AMEA İqtisadiyyat İnstitutu “Bazar islahatları və milli iqtisadiyyatın inkişaf problemləri” məqalələr toplusu. I hissə. Bakı: Elm, 2003 s.465-475

2. Abbasov Q.A. Müasir şəraitdə tikinti məhsuluna qiymət formalaşdırılmasında rentabelliyn təmin edilməsi zəruriyyəti // AMEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat, Humanitar və İctimai elmlər seriyası Bakı: Elm, 2004, № 1, s. 273-279

3. Abbasov Q.A. Müasir şəraitdə tikinti məhsulunun qiymətinə təsir edən amillər // Maliyyə və ucot jurnalı, 2005, № 2, s.27÷32

4. Abbasov Q.A. Tikinti məhsuluna qiymət formalaşmasının təkmilləşdirilməsi // AMEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seruiyası. Bakı: Elm, 2009, № 1, s. 164-169

5. Abbasov Q.A. “Müasir şəraitdə tikinti məhsulunun qiymətinin tənzimlənməsi barədə” // Akademik Z.Səmədzadənin anadan olmasının 70 illik yubileyinə həsr olunmuş “Azərbaycan iqtisadiyyatında keçid dövrünün başa çatması: təhlil və nəticələr. Milli inkişaf modelinin formalaşdırılması problemləri“ adlı Respublika elmi-praktik konfransın materialları. Bakı: Şərq-Qərb nəşriyyatı, 2010, s. 346-347

6. Аббасов Г.А. Совершенствование управления инвестициями в строительстве. // “Вестник экономической интеграции” (научно- практический журнал). Москва: Интеграция, 2012, № 2, с. 7-12

7. Abbasov Q.A. Keyfiyyətin tikinti məhsuluna qiymət formalaşmasına təsiri // AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun “Elmi Əsərləri” Bakı: 2012 , № 4. s. 322-325

Гурбан Адиль оглы Аббасов
Направления совершенствования ценообразования на
строительную продукцию в Азербайджане

Р Е З Ю М Е

Диссертация состоит из введения, трех глав, выводов и предложений и списка использованной литературы.

Во введении обосновывается актуальность выбранной темы, ставится цель исследования, определяется ее предмет и дается характеристика научной новизны работы.

В первой главе - "Исследование теоретических основ ценообразования в строительстве" рассматриваются методологические аспекты ценообразования в строительстве Азербайджана. Здесь исследуются концепции, научно-теоретические задачи и нормативно-юридическая база ценообразования строительного продукта. Было установлено, что методы базисно-индексного и полнзатратного ценообразования на строительный продукт не отвечает требованиям рыночных отношений.

Во второй главе - "Анализ и оценка ценообразования на строительный продукт в Азербайджане" анализируется современное состояние и закономерности развития ценообразования в сфере строительства. В этой главе анализируются макроэкономические показатели строительства, методы и механизмы ценообразования и изучается мировой опыт.

В третьей главе - "Направления совершенствования ценообразования на строительный продукт" даются конкретные предложения по совершенствованию механизмов развития ценообразования в строительства Азербайджана, сделан расчет заработной платы за рабочее время по резервному методу, усовершенствованы методы учета конкуренции при ценообразовании, предложен способ ценообразования строительного продукта по методу накопления, был проведен расчет финансового левереджа, проработан метод управления инвестициями по времени и т.д.

Основные положения диссертации отражены в 8 опубликованных работах.

Gurban Adil Abbasov

**The directions of perfection of pricing of construction
products in Azerbaijan**

SUMMARY

The thesis consists of an introduction, three chapters, conclusions and proposals and reference.

In the introduction has based the urgency of the chosen theme, has given the aim of scientific research, defined its subject and given peculiarities of scientific innovation of the work.

In the first chapter, “Study of theoretical grounds of pricing in the construction” has looked through the methodological aspects of pricing in the construction of Azerbaijan. Here has examined the conception and scientific and theoretical graphs and normative legal basis of pricing of the construction product. Has found that the methods of “basic indexation” and full of costs does not meet the requirements of market relations.

In the second chapter, “The analysis and evaluation of pricing on construction products in Azerbaijan” analyzed modern conditions and the conformity of development of pricing of the world and of our republic. In this chapter analyzes the macroeconomic indicators of construction, methods and mechanisms of pricing also studying the world experience.

In the third chapter, “The direction of perfection of pricing on construction products” has given concrete offers on perfection mechanisms of development of pricing in the construction sphere of Azerbaijan.

Carried out the calculation of wages for the working time with the method of “reserve”, on the base of conception of economic rent has improved the accounting methods of competition and the degree of risks in pricing, has offered the methods of pricing of construction products on the base of methods of “collection”, carried out financial leverage, worked out a method of management of investments on the time and given regulatory framework of risks and guarantees, etc.

The main provisions of the thesis is reflected in 8 published scientific works.